

Kam laisvės pasakojimas įpareigoja?

Diskusija po Dariaus KUOLIO pranešimo.

Diskusijoje dalyvavo Vykintas VAITKEVIČIUS, Daiva VAITKEVIČIENĖ Giedrė ŠMITIENĖ, Eduardas ŠMITAS, Rasa BERTAŠIŪTĖ, Ramutė GARNEVIČIŪTĖ ir kiti seminaro dalyviai.

Vykintas Vaitkevičius. Dėkoju už įkvėpiančią pranešimą. Atsižvelgdamas į tai, ką girdėjom, siūlyčiau skaidyti diskusiją į tris dalis: 1) apie žmones ir luomus; 2) apie valstybingumą, kaip žmonės dėl to susitaria; 3) apie laisvės naratyvą, kuris kai kuriems galbūt yra visiškai naujiena.

Šiame prigimtinės kultūros seminare pranešimą „Apie valstiečio (žemdirbio) laisvės ir priklausomybės ribas luominės visuomenės ir baudžiavinės teisės sąlygomis“ skaitęs istorikas Antanas Kulakauskas priminė, kad bajorai turėjo tėvynę, o valstiečiai – tėviškes. Kitaip tariant, valstiečiai ilgai neįjutė tėvynės pulsavimo, o gyveno savo erdvėje. Manote, kad valstiečiai suprato, kas dedasi jų valstybėje? Nenumaldomas noras sukilimų metu ginti tėvynę, imti dalgę ir stoti į pėstininkų gretas galbūt ne vien XVIII a. ugdymo pasekmė? Ar galima teigti, kad valstiečiai turėjo tėviškę?

D. Kuolys. Turbūt A. Kulakauskas yra teišus. Iš tikrųjų, valstiečių gyvenimas buvo gerokai uždaresnis. Vis dėlto teiginys apie luomų uždarumą laikytinas stereotipiniu. Juk XVI a. Vilniaus akademijoje valstiečių ir miestiečių vaikai galėjo įgyti aukštąjį išsilavinimą. XVI–

XVII a. galime kalbėti apie judėjimą tarp luomų. Reikia prisiminti, kad mes turėjome gana daug laisvų, neįbaidintų valstiečių. Pagal Mečislovo Jučo skelbtus duomenis, kai LDK užėmėsi Kotryna II atliko savo valdinių surašymą, paaiškėjo, kad trečdalis valstiečių buvo laisvų. O štai Rusijos imperijoje tokių visai nebuvo. Tad sovietmečio naratyvas apie tai, kad Rusija mus civilizavo, skamba groteskiškai. Miesteliuose ir miestuose buvo daug laisvų žmonių, kurie, atėjęs Rusijai, staiga tapo priklausomais, vergais. Gintautas Sliesoriūnas pastebėjo, kiek daug žmonių turėjo grumtis, kad įrodytų savo laisvę: ir bežemiai bajorai, ir miestelių gyventojai, kurių savivalda buvo naikinama, ir valstiečiai. Taigi mūsų visuomenės struktūra buvo įdomesnė. Intelektualai, Vilniaus universiteto profesoriai jautė pareigą ginti valstiečius ir jiems atstovauti. XVIII a. jėzuitų kalendoriuje publikuojama pavyzdinė istorija apie tai, kaip vienas iš didikų sąmoningai tapo valstiečiu, arė žemę ir gyveno iš savo rankų darbo. Ne bajoras, o didikas! Kitas neįtikėtinas liudijimas, kurį aptiko lenkų istorikas Anžėjus Zakrevskis (Andrzej Zakrzewski): Gudijos žemėse valstietis gina teisme savo teises prieš bajorą, remdamasis Lietuvos statutu

Darius Kuolys ir Vykintas Vaitkevičius XI prigimtinės kultūros seminare Rumšiškėse. 2016 m.

ir cituodamas jį iš atminties. Mūsų stereotipai neleistų tokių dalykų įsivaizduoti. Bet taip buvo. Mūsų senoji visuomenė buvo išties įdomi.

Daiva Vaitkevičienė. *Kaip jums atrodo, ar krikščionybė turėjo lemiamos įtakos laisvės sampratai?*

D. Kuolys. Yra žinomas 1420 metų Jogailos laiškas popiežiui Martynui V, kuriame Jogaila labai atvirai sako, kad kol nebuvo krikšto, tol lietuvių valstiečiai buvo laisvi, dirbo žemę ir nuo nieko nepriklausė. O po krikšto jie tapo vergai. Taip Jogaila reflektavo to meto situaciją, fiksavo savo krašto padėtį, nevertindamas, blogai tai ar gerai, greičiausiai apie baudžią galvodamas palankiai. Manau, kad kalbą apie laisves turėtume pradėti ne nuo krikšto. Gedimino žadamos privilegijos kviečiamiems miestiečiams rodo, kad tam tikra teisė Lietuvoje jau galėjo būti. Pasakojimas, kad krikščionybė suteikia laisves ir teises, prasideda nuo pirmųjų Jogailos ir Vytauto privilegijų, kuriose rašoma, kad krikštas „nuėmė nuo lietuvių sprando vergijos jungą“. Šie žodžiai yra įrašyti Horodlės akte. Lietuviai visą XV a. ginčijasi su lenkais, kad neliktų šitų eilučių. Lenkai jų neišbraukė, tad lietuviai patys pasirašo sau Horodlės aktą ir išsibraukia šituos žodžius. Todėl Lietuvos metrikoje esantis Horodlės aktas skiriasi nuo Krokuvoje saugomo Horodlės akto. Lietuviai persirašo teisę taip, kad ji nežeistų garbės ir orumo. Senosios dainos, senieji papročiai liudyti, kad laisvė suvokta ir branginta iki krikšto. Dar Liudvikas Adomas Juzevičius užfiksavo, kad XIX a. viduryje žemaičiai ant sienų laikė pasikabinę ginklus – laisvės kario simbolius. Česlovas Milošas taip pat rašė, kad Lietuvos valstiečiai galėjo būti daug laisvesni. Gal būtent todėl mes išvengėme tokių skerdynių, kokios vyko Galicijoje jau po Kosciuškos sukilimo, kai XIX a. austrai sukurstė valstiečius pjauti lenkų bajorus. Lenkų istorikai sako, kad Kosciuškos, kaip valstiečių vaduotojo, mitą lenkų kultūra sukūrė būtent po Galicijos skerdynių. Kai pajuto didelį atotrūkį tarp valstiečių ir bajorų, pamatė, kad šie visuomenės sluoksniai nesueina į bendrą tautą, kad svetima valdžia gali manipuliuoti valstiečiais kaip nori. Tada atsiranda Kosciuškos mitas. O mes jį randame savo liaudies dainose.

Giedrė Šmitienė. *Kaip buvo palaikomi tarpluominiai ryšiai? Ar XIX a. valstietis ir bajoras susitikdavo? Buvo prievaizdas, kurį valstiečiai matė, bet ką jie žinojo apie bajorą ar didiką, kuriam priklausė?*

D. Kuolys. Aš manau, kad būdavo visaip. Tarkim, XVIII a. buvo būdingas tam tikras avantiūrizmas. Tai liudija Kazanovos dienoraščiai. Jis keliavęs į Rusiją per Lietuvą, Rusijoje nusipirkęs iš tėvų gražią mergaitę,

baudžiauninę, paruošęs ją, apmokęs ir pristatęs kaip damą Peterburge. Paskui ji sujūlėjusi, Kazanova mėginęs ją atsikratyti. Taip paprastas žmogus kartais galėjo atsидurti aukštuomenės pasaulyje ir atvirkščiai. To meto gyvenimas gana įdomus.

Rimutė Garnevičiūtė. *Ar nėra taip, kad vieni istorijų nagrinėja respublikonišku požiūriu, o kiti – liberaliuoju?*

D. Kuolys. Man atrodo, kad šaltiniai ir dokumentai yra tie patys, tačiau jie skirtingai skaitomi. Istorikai irgi yra paveikti tam tikrų naratyvų. XIX a. lenkų historiografija, kuri įsitvirtino XX a. pradžioje, mūsų istorikams uždėjo gana tamsius akinius. Iš tikrųjų ne visi istorikai priekabiajai skaito. Vieni ima koncepcijas ir su jomis polemizuoja. Remiantis šaltiniais kai kuriuos lenkų istorikus, teigusius, kad nebuvo Lietuvos Respublikos iki Liublino, pavyko įtikinti, kad ji egzistavo. Be to, mus kartais klaidina vertimai. Kadangi bijojome Respublikos vardo, nes jis siejosi su „tarybų respublika“, mes šią sąvoką senojoje raštijoje visur versdavome „valstybe“. Dar britų istorikai pastebėjo, kad ten, kur šaltiniuose rašoma *respublica*, ir buvo turima omeny Respublika, o valstybė vadinta *imperium*. Sąvokų reikia paisyti. A. Kojalavičiaus istorijos pagrindinis veikėjas yra Lietuvos Respublika – *Res Lituana*. Mes verčiame – valstybė, o jis suvokia – savarankiška politinė bendruomenė.

V. Vaitkevičius. *Ar gali būti, kad Trečiasis Statutas – tai jungtis tarp LDK respublikos ir šiuolaikinės Lietuvos?*

D. Kuolys. Manau, kad tai pamatinis dalykas. Egidijus Aleksandravičius su Antanu Kulakausku knygoje „Carų valdžioje“ pateikia lietuvių apibrėžimą, kurį archyvuose aptiko gudų kolegė. Taigi, 1863 metų sukilimo bute Minske žandarai rado „Lietuvio katekizmą“, kuriame užrašytas klausimas „Kas yra lietuvis?“ (*Kto jest Litwin?*). Atsakymas toks: „Lietuvis yra tas, kuris tiki laisve ir gerbia Statutą.“ Statutas jau dvidešimt metų neveikė, bet buvo esminė tautinės tapatybės dalis. Jei kalbėtume apie historiografiją – neįmanoma perversinti M. Strijkovskio indėlio. Visos mitologemos, kurias iš jo perėmė A. Kojalavičius ir S. Daukantas, lietuvių tapatybei daug davė. O mes jo veikalo vis dar neturime viso išsivertę į lietuvių kalbą.

V. Vaitkevičius. *Ar jūs sugalvojote sąvoką „laisvės naratyvas“?*

D. Kuolys. Gal ir taip. Bent jau ją pritaikiau M. Strijkovskiui, kuris aiškino Lietuvos istoriją kaip nuolatinių kovų dėl laisvės – nuo pačių seniausių laikų. Šį naratyvą perėmė Maironis, kuris rašė apie Mindaugo, Rimgaudo, Kęstučio kovas už krašto laisvę – ne apie jų

asmeninius interesus ar valdžios troškimą. Tai, manau, perimta iš M. Strijkovskio.

V. Vaitkevičius. *Kas lėmė, kad mes iš prūsų perėmėm Vaidevučio mitą?*

D. Kuolys. Vėl – M. Strijkovskis, kuris šį mitą perėmė iš Erazmo Stelos, 1521 m. išleidusio knygelę lotynų kalba „Apie Prūsijos senienas“. M. Strijkovskis perpasakojo šią istoriją kaip Respublikos įsteigimo mitą. Vėliau jį perėmė A. Kojalavičius. Įdomu, kaip Palemono mitas buvo transformuojamas Livonijos karo metu. Augustinas Rotundas aiškino, kad Palemonas išlipo ne Nemuno žemupyje, o Libavoje. Libava – tai šiandieninė Liepoja... Palemonas buvo Publijus Libonas. Ir dabar Liepojoje šis mitas gyvas, pasakojamas turistams. Tokia mito transformacija grindė lietuvių teises į Livoniją. Net ir latviai įjungiami į Palemono mitą. Mikalojus Radvilas Juodasis tuo metu laimi Livoniją, Rygą Lietuvai, ir toks pasakojimas tampa reikalingas. Gausi to meto proginė literatūra, jėzuitų teatras, kitos viešos sritys perpasakodavo, interpretuodavo lietuvių kilmės mitus. Buvo vaidinama drama apie Vaidevutį, kurioje teigiama, kad iš jo kilę visi vėlesni Lietuvos valdovai. Susiejami Vaidevutis ir Palemonas. Vilniaus universiteto rektorius Martynas Počobutas Apšvietos laikotarpiu leido „Vilniaus kalendorius“, kuriuose kasmet išvardindavo visus LDK

valdovus, o pradėdavo nuo legendinių – Litavano, Vaidevučio, Palemono. „Vilniaus kalendorius“ paskelbė vokiečių istoriko Augusto Šliocerio veikalą, kuriame dekonstruotas Lecho, kaip lenkų protėvio, mitas. O štai lietuvių mitų herojai toliau pagarbiai pristatomi. Tokia buvo M. Počobuto programa.

Eduardas Šmitas. *Pirmasis Lietuvos Statutas mums buvo geriau žinomas kaip pažangus to meto dokumentas, kalbėjęs apie demokratiją, taip, kaip mes ją suvokiame šiandien. O Jūs kalbate apie Antrąjį ir Trečiąjį statutus, kaip pažangesnius.*

D. Kuolys. Kiekvienas naujas Statutas buvo vis pažangesnis. Apie Respubliką nuosekliai pradeda kalbėti Antrasis Statutas, kuriame atsiranda „meilės Respublikai“ imperatyvas. Trečiajame yra suartinami luomai, atsisakoma ankstesniuose Statutuose vartotos sąvokos *familia illibera* – nelaisvoji šeimyna. Lieka – dvaro šeimyna. Nuo šiol tik vienos kartos belaisviai gali būti vergais, bet jų vaikai jau turi būti išlaisvinti. Kaip minėta, bajorui jau gali grėsti mirties bausmė už valstiečio nužudymą. Statutas darosi modernesnis... Priklausomybės metais buvo įtvirtinta nuostata, kad laisvė Lietuvos Kunigaikštystę pražudė. Stanislovas Lazutka, statutų tyrinėtojas, viename straipsnyje prasiarė, kad bajoriška laisvė buvusi kenksminga, valstybė degradavo, todėl Antrasis ir Trečiasis Statutai buvo menkai tyrinėjami.

XI prigimtinės kultūros seminaro dalyviai Rumšiškių muziejaus dvaro akademijoje. 2016 m. Vinco Razmos nuotraukos.

D. Vaitkevičienė. *Kodėl Palemono legendoje buvo reikšminga laisvė? Koks buvo kultūrinis kontekstas, kad greta kilmės, garbės būtų svarbi ir laisvė?*

D. Kuolys. Mūsų istorinis naratyvas buvo kurtas ne valdovo rūmuose, kaip daugelyje šalių, kur apie praeitį pasakojama iš valdovo pozicijų... Tik ankstyvieji Vytauto laikų metraščiai pasakoja apie valdovą kaip istorijos centrą. Tačiau vėlesni jau rašomi iš didikų pozicijų. Alberto Goštauto ir Pauliaus Alšėniškio aplinkoje sukurti Vidurinis ir Platusis metraščių sąvada. Istorinis pasakojimas turėjo pagrįsti didikų, bajorų politines laisves ir teises. XVI a. Vytautas jame pristatomas kaip vienas iš savų, kuris tariasi su bajorais, nieko jiems neprimeta, išklauso, kaip didžiausias demokratas, nors ankstyvieji metraščiai vaizduoja jį kaip patvaldį.

Rasa Bertašiūtė. *Aš galima laisvę prilyginti atsakomybei? Viename šaltinyje rašoma, kad dvarininkas turėjo teisę atleisti valstietį nuo baudžiovos su sąlyga, kad tas valstietis sugebės savarankiškai išgyventi. Ar tai atsispindi senojoje raštijoje?*

D. Kuolys. Lietuvos politinė mintis brėžia skirtį tarp laisvės ir savivalės. *Libertas* – tikroji laisvė. O jos antitezė – *savivalė*, kurios reikia vengti. Laisvė sieta su paklusnumu įstatymams. Laisvė be įstatymų – tai savivalė. A. Volanas, A. Rotundas teigė, kad atsiriboję nuo įstatymų ir nukrypę į savivalę, pražudysime Respubliką. Valstiečių išlaisvinimas prasidėjo jau XVI a. Mūsų arijonai kėlė idėją apie baudžiovos panaikinimą, tuo gąsdindami valdovą ir visuomenę. Prisiminkime, ką kalbėjo Ž. Ž. Ruso: pirmiausia reikia Edukuoti valstiečius, tik paskui juos išlaisvinti. Nebūsi laisvas, jei tik būsi paleistas iš baudžiovos. Laisvės reikia mokytis. Česlovas Milošas, senatvėje žiūrėdamas į Lenkijos tikrovę, parašė eilėraštį „Žiurkininko fleita“. Jame kalba: štai Europos pakraštį vėl atsirado iš imperijos ištrūkęs mažų žmonių kraštas, bet gal teisybė yra Jonas Jokūbas Ruso, sakęs, kad norint išlaisvinti žmones pirmiausia reikia juos išlavinti ir apšviesti, nes gali ateiti žiurkininkas su fleita ir nusivesti juos, kur panorėjęs.

R. Garnevičiūtė. *Seminare daugiau kalbėjome apie individualią laisvę, o čia diskutuojame apie bendruomeninę. Ar iš tiesų reikia vienam kitą mylėti, kad būtume laisvi?*

D. Kuolys. Respublikoniška laisvė neatsiejama nuo individualios, kaip individuali – nuo bendruomeninės. Lietuvoje būta aiškaus supratimo, kad mano laisvė gali skleistis tik laisvoje žmonių bendruomenėje. Mes turime Respublikos sąvoką, bet savo galvose neturime respublikoniškos laisvės sampratos. Turime libe-

riąją, libertariją laisvės sampratą ir respublikonišką konstituciją. Tai nesuderinami dalykai, tad ir esame ištikti postmodernios šizofrenijos. Rimtas klausimas – ar gali gyvuoti Respublika, kai jos nariai nepažįsta ir neišpažįsta respublikoniškos laisvės sampratos?

IŠSAMIAU ŠIA TEMA:

- D. Kuolys. *Res Lituana. Kunigaikštystės bendrija. Respublikos steigimas.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
- D. Kuolys. Kovos dėl respublikos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės saulėlydžio patirtis. Iš: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 24. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 163–260.
- D. Kuolys. Pasakojimas apie Respubliką: literatūra ir politika Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės saulėlydyje. Iš: *Darbai ir dienos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007, t. 48, p. 151–166.
- D. Kuolys. Apie laisvę, karą ir dainas. Iš: *Literatūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, t. 51(1), p. 71–86.
- D. Kuolys. Kaip seksime Lietuvos istorinį pasakojimą? Iš: *Lietuvos istorijos metraštinis. 2009 metai*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010, t. 2, p. 73–96.
- D. Kuolys. Liublinas: kovos dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Respublikos. Iš: *Liublino unija: idėja ir jos tęstinumas. Unia lubelska: idea i jej kontynuacja*, sudarė Liudas Glemža, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai, 2011, p. 280–300.

On freedom in ancient Lithuania

Darius KUOLYS

Cultural historian Darius KUOLYS discusses the concept of freedom in stories from Lithuanian history. The political behaviour of the elite of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) and modern national Lithuanian historical self-consciousness reveal the republican concept of freedom. In the GDL not only the nobles and nobility felt that they were free, but the lower levels of society as well — the peasants and city dwellers. The statement by Vytautas the Great that “We have never not been free”, Jogaila’s confirmation that until Christianisation the peasants had been free, the GDL noble-signed “Lithuanian” amendment of the Pact of Horodlo, the Second and Third Statutes of Lithuania, on the basis of the principles of democracy and legal equality before the law — all these speak of the GDL Republic as a phenomenon. The 18th c. Republican idea, expressed during the rebellion of Tadas Kosciuszka and the 19th c. uprisings, encouraged Lithuanians of different social classes to fight for their homeland and their freedom. Ancient and modern Lithuania is connected also through the myths of the legendary founders of the Lithuanian state, Palemonas and Vaidėvutis, actualised by 16th–19th c. historians and the founders of the 20th c. State. The text has been prepared on the basis of a presentation from the 3 July 2016 indigenous culture seminar “Indigenous Culture and Freedom” in Rumsiškės.